

18-22 | 09 | 2019 | ΝΑΞΟΣ-ΔΗΛΟΣ

Βασίλης Λαμπρινουδάκης
Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

Δ Ι Α Ζ Ω Μ Α

ΑΙΓΕΑΣ

ΑΜΚΕ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ & ΚΟΙΝΩΦΕΛΟΥΣ
ΕΡΓΟΥ

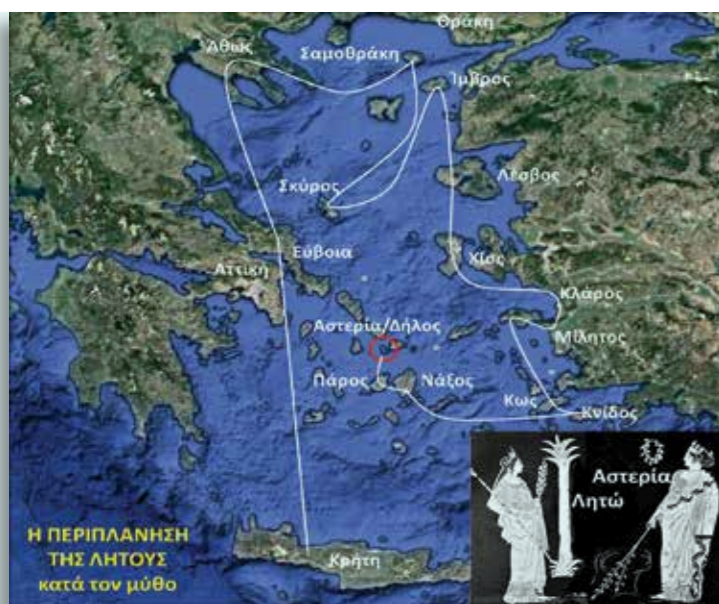

Βασίλης
Λαμπρινουδάκης
Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ
ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ
ΔΗΛΟΥ

ΕΙΚ.1

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

Σύμφωνα με το μύθο ο Ζεύς ερωτεύτηκε την Αστερία, κόρη από τη γενιά των Τιτάνων, των παλιότερων θεών που πριν λίγο είχε υποτάξει. Την κυνήγησε, όμως αυτή αποφεύγοντάς τον έπεσε στη θάλασσα, όπου μεταμορφώθηκε σε βράχο πλεούμενο και άγονο. Όμως ο Ζεύς είχε καλύτερη τύχη με την αδελφή της Αστερίας **Λητώ**, την οποία κατέστησε έγκυο. Όταν το έμαθε η Ήρα απαγόρευσε από ζήλια στη Λητώ να γεννήσει σε στεριά. Τότε ο Ζεύς παρακάλεσε τον Ποσειδώνα να βοηθήσει, κι αυτός στερέωσε με βράχο Αστερία με τέσσερις αδαμάντινες κολόνες μέχρι το βυθό στο κέντρο του Αιγαίου, ώστε εκεί, ανάμεσα σε στεριά και θάλασσα, να μπορεί να γεννήσει η Λητώ. Σ' αυτό λοιπόν το βράχο οδήγησαν οι θεοί την Λητώ μετά την περιπλάνησή της σε τόπους ολόγυρα στο Αιγαίο, που αρνιόνταν να την δεχθούν (ΕΙΚ.1). Με τη θεία βουλή η νήσος Αστερία την δέχθηκε, αφού η επίτοκος της υποσχέθηκε ότι θα την έκανε κέντρο της λατρείας του γιού της, κι έτσι ο βράχος από Αδηλος (αφανής) έγινε το νησί **Δήλος** (επιφανής) και τα νησιά **κυκλικά** γύρω της ονομάστηκαν **Κυκλάδες**. Αλλά η Ήρα επέμενε και κρατούσε μακριά την Ειλείθια, θεά του τοκετού, απληροφόρητη. Οι θεοί πάλι βοήθησαν και έστειλαν την αγγελιαφόρο τους την Ίριδα να τη φέρει. Μόλις έφθασε η Ειλείθια, η Λητώ γονάτισε (ΕΙΚ.2), και βασιάζοντας τον κορμό ενός φοίνικα γέννησε δίπλα σε μια κυκλική λιμνούλα δίδυμα, πρώτα την **Άρτεμη** και μετά τον **Απόλλωνα**. Η άγονη γη της Δήλου έβγαλε κατά τη στιγμή της γέννησης πλούσια βλάστηση.

Μια πρώτη κατοίκηση σε μικρούς χώρους με καμπύλους τοίχους (ΕΙΚ.3) της 3ης π.Χ. χιλιετίας εντοπίστηκε στην κορυφή του **Κύνθου**, του πιο ψηλού λόφου (112 μ.) του νησιού, κάτω από το συγκρότημα ενός ιερού του 3ου π.Χ. αι., όπου λατρευόταν ο Ζεύς Κύνθιος και η Αθηνά. Από την πρώιμη 2η π.Χ. χιλιετία δεν έχουν διαπιστωθεί με βεβαιότητα λείψανα, αν και το όνομα **Μινώη** μιας κρήνης που λειτούργησε από τον 6ο π.Χ. αιώνα (ΕΙΚ.4), στην οποία βρέθηκε ανάγλυφο που παριστάνει τις **Μινωίδες Νύμφες**, μαρτυρεί εμμέσως σχέσεις με τη Μινωική Κρήτη. Στο δεύτερο μισό της 2ης χιλιετίας (1400-1200 π.Χ.) υπήρξε ένας μικρός οικισμός κάτω από το κέντρο του μεταγενέστερου ιερού (ΕΙΚ.5). Εξ άλλου δύο μυκηναϊκές ταφές στην ίδια περιοχή διατηρήθηκαν μέσα στο

ΕΙΚ.3

μεταγενέστερο ιερό και συνδέθηκαν με παραδόσεις για μυθικά πρόσωπα στα οποία αποδόθηκε χθόνια λατρεία: Έλεγαν ότι ο Απόλλων κάθε φθινόπωρο έφευγε για τη χώρα των **Υπερβορείων** (ΕΙΚ.6), τόπο αιώνιας ευδαιμονίας τον οποίο τοποθετούσαν κάπου στις εσχαιές του Βορρά, και επέστρεφε στα ιερά του στην Ελλάδα την επόμενη άνοιξη. Το αέναο επαναλαμβανόμενο αυτό μυθικό ταξίδι του Απόλλωνα και η απουσία του το χειμώνα προσωποποιούσε στο θεό το ρυθμό αναγέννησης της φύσης, δηλαδή την αναστολή και επαναλειτουργία των δημιουργικών της δυνάμεων. Ειδικά στη Δήλο μυθολογούσαν ότι μαζί με τον Απόλλωνα στην πρώτη του επάνοδο από τους Υπερβορείους ήρθαν μαζί του δύο παρθένοι, η **Άρμη** και η **Ωπις**, που έμειναν από τότε στο νησί μέχρι το θάνατό τους (ΕΙΚ.7). Μια παλιά μυκηναϊκή ταφή που βρισκόταν στο χώρο του κεντρικού ιερού θεωρήθηκε ότι ήταν ο τάφος τους, και διαμορφώθηκε σε μνημείο, τη **Θήκη**, όπου αποδίδονταν στις παρθένους χθόνιες τιμές. Μια δεύτερη μυκηναϊκή ταφή λίγο δυτικότερα συνδέθηκε με δύο ακόμα Υπερβόρειες παρθένες, τη **Λαοδίκη** και την **Υπερόχη**, που ήρθαν κι έμειναν κατά το μύθο στη Δήλο. Αυτές πίστευαν ότι έφεραν για πρώτη φορά τα "μυστικά ιερά" στο νησί, δηλαδή τις προσφορές που κρυμμένες μέσα σε καλάμια μεταφέρονταν τελετουργικά κάθε χρόνο από το Βορρά στη Δήλο μέσω Δωδώνης, Μαλιακού, Εύβοιας και του λιμανιού των Πρασιών στην ανατολική Αττική. Στον τάφο τους, το **Σήμα**, αφιέρωναν από τα μαλλιά τους για ευγονία πριν παντρευτούν οι κοπέλες μια μπούκλα τυλιγμένη σε αδράχτι και οι νέοι μια πλεξούδα γύρω από χόρτο.

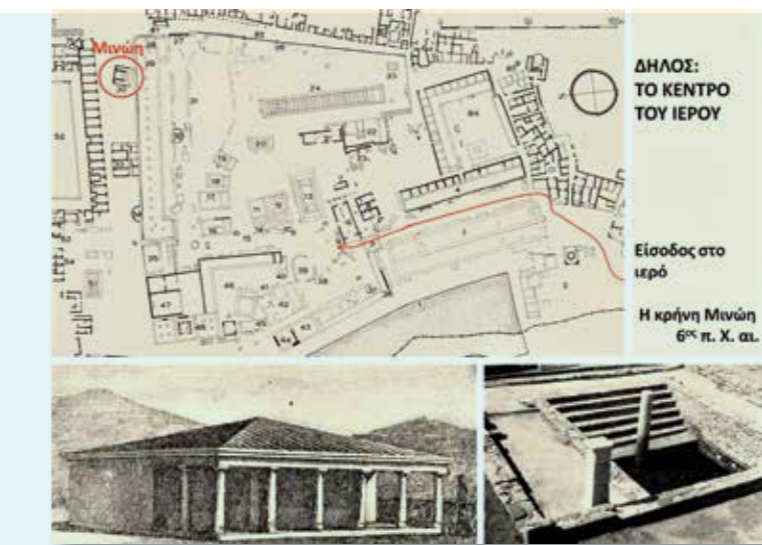
ΕΙΚ.5

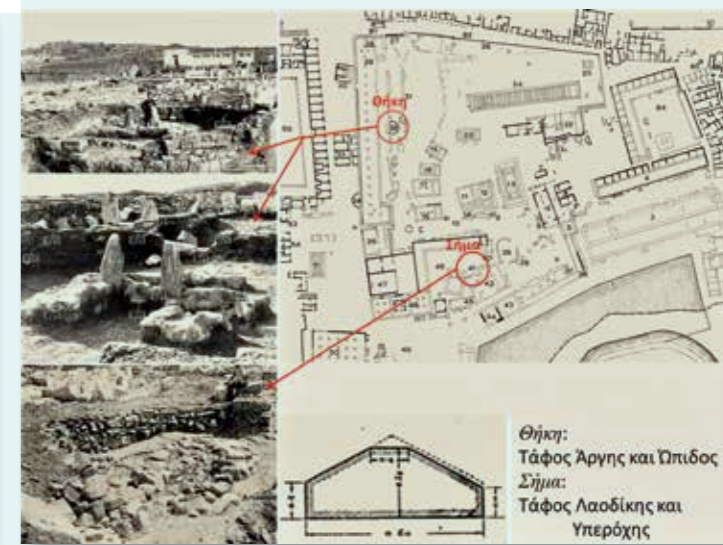
ΕΙΚ.6

ΕΙΚ.2

ΕΙΚ.4

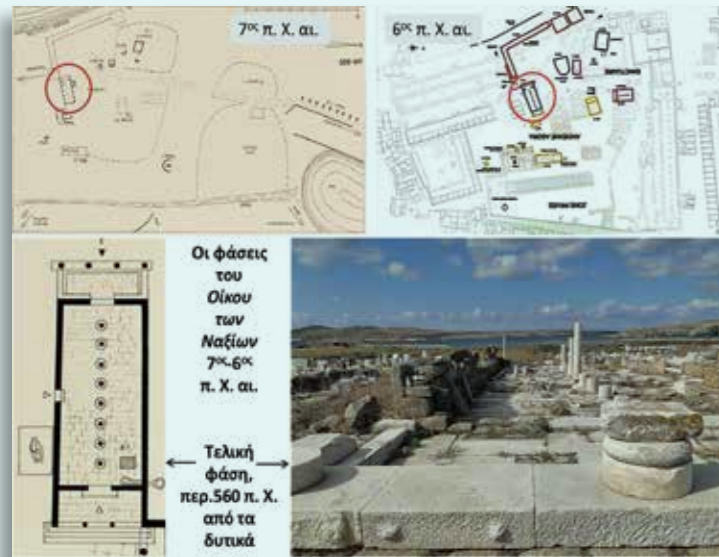

ΕΙΚ.7

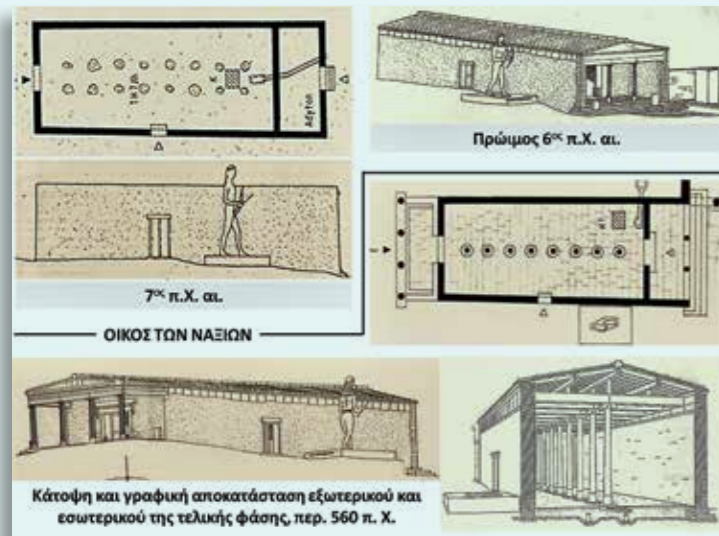

ΕΙΚ.8

ΕΙΚ.9

ΕΙΚ.10

Η λατρεία του Απόλλωνος, ή καλύτερα της Απολλώνιας Τριάδας (Λητώ-Απόλλων-Αρτεμις), ξεκίνησε το αργότερο τον 9ο ή τον 8ο αιώνα π.Χ. Τον 7ο αιώνα το ιερό καθιερώθηκε ως το κοινό θρησκευτικό κέντρο των Ιώνων, και το χαρακτήρα αυτό κράτησε ανεξάρτητο μέχρι το τέλος του 6ου αιώνα και υπό αθηναϊκή ή μακεδονική επιρροή μέχρι τη Ρωμαϊκή κατάκτηση. Από τον 7ο και τον 6ο αιώνα σώζονται τα αρχαιότερα μνημεία του ιερού (ΕΙΚ.8).

Κοντά στο ιερό της Αρτέμιδος, μέσα ή πάνω στα θεμέλια ενός αφιδωτού κτίσματος, ιδρύθηκε τον 7ο αιώνα ο **Κερατών ή κεράτινος βωμός**. Κατά τη παράδοση δημιουργήθηκε από τον ίδιο τον Απόλλωνα μετά τη γέννησή του, από τα κέρατα των αιγών που κυνηγούσε η Αρτεμις στον Κύνθο. Ο πρωταρχικός αυτός βωμός, που δείχνει και την πρωτόγονη, αγροτοποικονική υπόσταση του Απόλλωνα είχε, σύμφωνα με τις αναφορές των επιγραφών, στερεή βάση και ξύλινη ανωδομή με μορφή ενός ανοικτού στεγαστρου. Γύρω του, κατά την κύρια εορτή του θεού, τα **Δήλια**, που γίνονταν τη μέρα της γέννησής του (στις 7 του μήνα Βύσιου [αρχές Μαρτίου]), χόρευαν οι νέοι και οι νέες τον **γέρανο**, ένα κυκλικό χορό που θύμιζε την κίνηση των ομώνυμων πτηνών, σε ανάμνηση του Θησέα και των συνοδών του που τον πρωτοχόρευαν γυρίζοντας σώοι από τη Κρήτη. Οι ελιγμοί αυτού του χορού θύμιζαν την κίνηση στο λαβύρινθο. Κοντά στον Κερατώνά λάμβαναν χώρα και άλλες τελετουργίες. Νέοι έτρεχαν γύρω του και αυτομαστιγώνονταν, ενώ παράλληλα δάγκωναν την ιερή ελιά που είχε φυτρώσει εκεί κοντά, στο Σήμα της Λαοδίκης και Υπερόχης. Η αποστολή **θεωριών**, δηλαδή αντιπροσωπειών με προσφορές, από τις διάφορες ιωνικές πόλεις κατά την εορτή των Δηλίων ήταν η πιο επίσημη παρουσία τους στο νησί. Ήδη από την εποχή του Σόλωνος στέλλονταν από την Αθήνα στη γιορτή θεωροί, οι **Δηλιασταί**, όπως τους αποκαλούσαν.

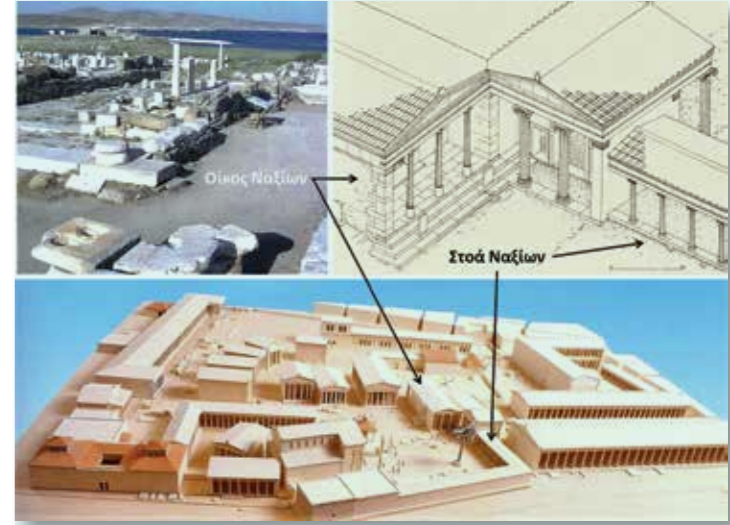
Όμως η παρουσία των διαφόρων Ιωνικών πόλεων και των κατοίκων τους στο ιερό νησί εκδηλωνόταν και καταγραφόταν με προσφορές στο ιερό και με άλλους, διάφορους τρόπους. Έτσι οι **Νάξιοι** έπαιξαν κατά τον 7ο και το πρώτο μισό του 6ου π.Χ. αιώνα ένα ρόλο εξαιρετικά σημαντικό στη διαμόρφωση και τη λειτουργία του ιερού.

Γύρω από τον κεράτινο βωμό κτίσθηκαν τα πρώτα αρχιτεκτονήματα του ιερού. Στη δυτική του είσοδο κτίσθηκε τον 7ο π.Χ. αι. από τους Ναξίους ο **Οίκος των Ναξίων** (ΕΙΚ.9), ένα υπό-

στολο οικοδόμημα διαστάσεων 10 x 24 μ. με δύο σειρές εσωτερικών στηριγμάτων μιας επίπεδης στέγης, τα οποία σχημάτιζαν ένα στενό μεσαίο κλίτος. Το κτίριο αυτό απέκτησε τον 6ο αι. δικλινή στέγη με μαρμάρινες προσόψεις, πρόσταση 4 κίονων ανατολικά, και παραστάδες με δύο ή τρεις κίονες ανάμεσά τους δυτικά. Στο εσωτερικό του μία σειρά μαρμαρινών επίσης κίονων στο μεσαίο άξονά του αντικατέστησε την προηγούμενη διπλή σειρά στηριγμάτων (ΕΙΚ.10). Η ύπαρξη στο εσωτερικό του κτιρίου λεκάνης με αύλακα διοχέτευσης υγρών έξω από αυτό και πιθανώς εσχάρας μαρτυρεί τελετουργίες εντός του, ανάλογες με αυτές που λάμβαναν χώρα στο κύριο ιερό της Νάξου στα Ύγρια. Στην έρευνα επικρατεί η πιθανότητα, το κτίριο αυτό, που στις μεταγενέστερες περιόδους του ιερού της Δήλου αναφέρεται από τις επιγραφές ότι ως **οίκος** εξυπηρετούσε τους Νάξιους επισκέπτες του, να αποτέλεσε τον πρώτο ναό του Απόλλωνα.

Στους Ναξίους αποδίδονται γενικά οι σημαντικότερες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις κατά την πρώιμη περίοδο της ιστορίας του ιερού. Ο **Οίκος** μαζί με τη **Στοά των Ναξίων** διαμόρφωσαν τη νότια είσοδό του (ΕΙΚ.11). Η στοά, που σχημάτισε ένα Γ με το οποίο έκλεισε από τα δυτικά τον ιερό χώρο στα βόρεια-βορειοδυτικά του Οίκου, κτίσθηκε τον 6ο π.Χ. αιώνα και ήταν ένα ελαφρό οικοδόμημα με δικλινή στέγη, ανοικτό προς το εσωτερικό του ιερού χώρου με ιωνική κιονοστοιχία στην πρόσοψη. Μεταξύ Οίκου και νότιου σκέλους της Στοάς δημιουργήθηκε η νότια είσοδος του ιερού από το κύριο λιμάνι του.

Οι Νάξιοι ήταν επίσης εκείνοι που κατασκεύασαν περί το 600 π.Χ. το **άνδρο** με τη σειρά των μαρμαρινών **αγαλμάτων Λεόντων** επάνω του (ΕΙΚ.12), το οποίο σηματοδότησε την πρόσβαση προς το τέμενος της Λητούς πάνω στην οδό που οδηγούσε στο ιερό από τα βόρεια, από το λιμάνι του Σκαρδανά. Το ιερό της Λητούς ήταν κοντά στη λίμνη την οποία σχημάτιζε ο Ινωπός, ο ποταμός του νησιού που κατά την παράδοση αντλούσε τα νερά του από το Νείλο (ΕΙΚ.13). Στα πρώτα χρόνια το ιερό καταλάμβανε έναν ευρύ υπαίθριο χώρο αμέσως νότια της λίμνης, στις όχθες της οποίας βρισκόταν ο φοίνικας κάτω από τον οποίο γέννησε η Λητώ. Γύρω στο 540 π.Χ. κτίσθηκε λίγο πιο πέρα από τα λιοντάρια ναός **αφιερωμένος στη Λητώ** (ΕΙΚ.14, σελ.8). Οι ορθοστάτες των τοίχων του ήταν διακοσμημένοι με πλέγματα εξαγώνων, μια κυκλαδική, πιθανώς παριανή διακοσμητική τεχνική επιφανειών τοίχων. Η είσοδος στο κτίριο βρισκόταν

ΕΙΚ.11

ΕΙΚ.12

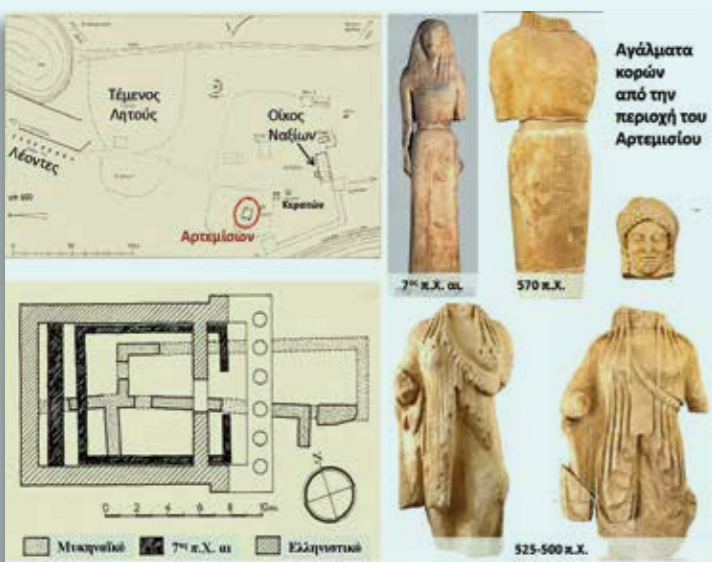

ΕΙΚ.13

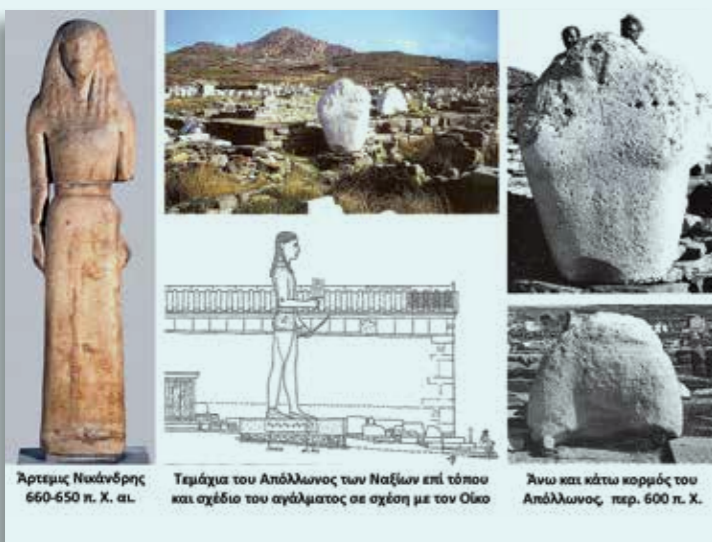

ΕΙΚ. 14

ΕΙΚ. 15

ΕΙΚ. 16

στον ανατολικό πλάγιο τοίχο του προδόμου, αφού εκεί κατέληγε ο δρόμος των λεόντων. Στο εσωτερικό του σηκού βρισκόταν το άγαλμα της Λητούς, που σύμφωνα με τις επιγραφές ήταν ένα τεμάχιο ξύλου ντυμένο με λινό χιτώνα, πορφύρο ιμάτιο και υποδήματα. Πρέπει να φαινόταν στους ανθρώπους γύρω στο 100 π.Χ. τόσο περίεργο, ώστε λέγεται ότι ο φιλόσοφος Παρμενίσκος, που είχε χάσει το γέλιο του, το ξαναβρήκε όταν το είδε. Ο ευρύς χώρος του παλιού τεμένους της θεάς καταλήφθηκε στο τέλος του 2ου π.Χ. αι. από το μεγάλο σύμπλεγμα της Αγοράς των Ιταλών.

Από τον 7ο αιώνα χρονολογείται ακόμα ο πρώτος **ναός της Αρτέμιδος** (εικ.15), ο οποίος κτίστηκε πάνω σε μυκηναϊκά κατάλοιπα. Αρτεμις και Λητώ ήταν ασφαλώς συγγενείς προς την μητέρα θεά που λατρευόταν έντονα τα μυκηναϊκά χρόνια. Τα λείψανα του ναού αυτού βρίσκονται κάτω από μια ελληνοιστική ανοικοδόμησή του, οπότε έλαβε τη μορφή ενός μεγαλύτερου πρόστυλου οικοδομήματος με 6 κίονες. Στην περιοχή του Αρτεμισίου βρέθηκαν αγάλματα κορών από τον 7ο και τον 6ο π.Χ. αιώνα, όλα αφιερώματα πιστών προς τη θεά. Και εδώ τα παλαιότερα αφιερώματα είναι Ναξιακά.

Η κυριαρχούσα παρουσία και δράση των Ναξίων κατά το 7ο και το πρώτο μισό του 6ου π.Χ. αιώνα τεκμηριώνεται άλλωστε και με τα σημαντικότερα και ακριβότερα αναθήματα που έχουν βρεθεί από την εποχή αυτή στο ιερό: – Η **Αρτεμις**, ανάθημα της Ναξίας ευγενούς Νικάνδρης και ο 8,5 μ. υψηλός **Απόλλων** δίπλα στον Οίκο των Ναξίων, ανάθημα αυτό συλλογικό της πόλης τους, αποτελούν δύο από τα πρωιμότερα μνημειώδη ελληνικά γλυπτά και βεβαιώνουν με επιγραφή πάνω τους την προέλευσή τους (εικ.16). – Σ' αυτά προστίθενται και άλλα ανώνυμα και επώνυμα έργα της μεγάλης πλαστικής των Ναξίων, όπως ο κούρος του 7ου αιώνα, στη βάση του οποίου χάραξε την ανάθεσή του ο δημιουργός του **Ευθυκαρτίδης** (εικ.17, σελ.9). Η έντονη αυτή παρουσία δεν θεωρείται πάντως από την έρευνα ότι αποδεικνύει κάποια διοικητική εξουσία των Ναξίων στη Δήλο, θεωρείται όμως ότι αποτελεί εκδήλωση της ευημερίας και ισχύος της Νάξου σ' αυτά τα χρόνια.

Ήδη από τις αρχές της λατρείας δεν μπορούσε όμως να λείπει η **Ήρα**. Οι πολύπλοκες σχέσεις που συνέδεαν τους θεούς, με τη διαλεκτική εναλλαγή του πάθους και της ανάκαμψης, του κακού με το καλό, απαιτούσε και εδώ την παρουσία της σκληρής θεάς, αλλά υποχωρητι-

κής στο τέλος του μυθικού γεγονότος της γέννας της Λητούς. Στα ριζά της κορυφής του Κύνθου (εικ.18), πάνω από τον Ινωπό, ιδρύθηκε τον 7ο π.Χ. αι. ο ναός της θεάς. Στην πρώτη του φάση ήταν ένας τραπεζοειδής οίκος, πιθανώς με ξύλινη περίσταση, όπως δείχνουν τα στοιχεία που αποκαλύφθηκαν κάτω από το δάπεδο του ναού που τον αντικατέστησε στο τέλος του 6ου αιώνα. Το δεύτερο αυτό κτίριο ήταν από μάρμαρο και το αποτελούσαν πρόδομος με δύο κίονες εν παραστάσι και σηκός. Μπροστά του υπήρχε μεγάλος βωμός.

Κατά τη διάρκεια του 6ου και κυρίως από το δεύτερο μισό του 6ου π.Χ. αιώνα αυξήθηκε, παράλληλα με τη Νάξο, η παρουσία των **Παρίων** στη Δήλο. Με μνημεία αποτυπώθηκε κυρίως με γλυπτά αφιερώματα ανάλογα με τα ναξιακά, αλλά και με χαρακτηριστικά κεραμικά έργα (εικ.19).

Είναι αυτονόητο ότι και άλλα ιωνικά νησιά και ιωνικές περιοχές είχαν παρουσία και ενδιαφέροντα στη Δήλο. Η εξαιρετικής τέχνης **Νίκη** γύρω από το 550 π.Χ. (εικ.20) μπορεί να μη συνδέεται με την ενεπίγραφη βάση που φέρει την υπογραφή των Χίων γλυπτών Μικκιάδου και Αρχέρμου, είναι όμως σαφώς ένα νησιωτικό έργο. Γνωρίζουμε άλλωστε ότι ο τύραννος της Σάμου **Πολυκράτης** (3/4 6ου π.Χ. αι.) κατέλαβε κατά το διάστημα της αρχής του τη Ρήνεια και την αφιέρωσε στον Απόλλωνα συνδέοντάς την με αλυσίδα με τη Δήλο, δείχνοντας έτσι τη πρόθεσή του για επιρροή στο νησί.

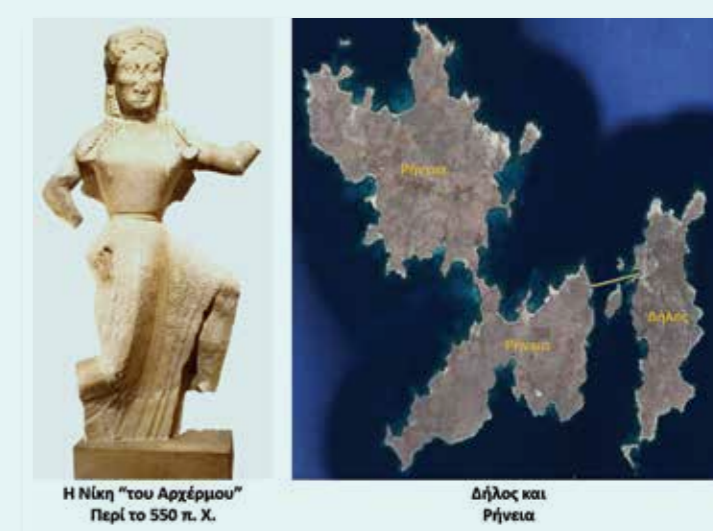
ΕΙΚ. 17

ΕΙΚ. 18

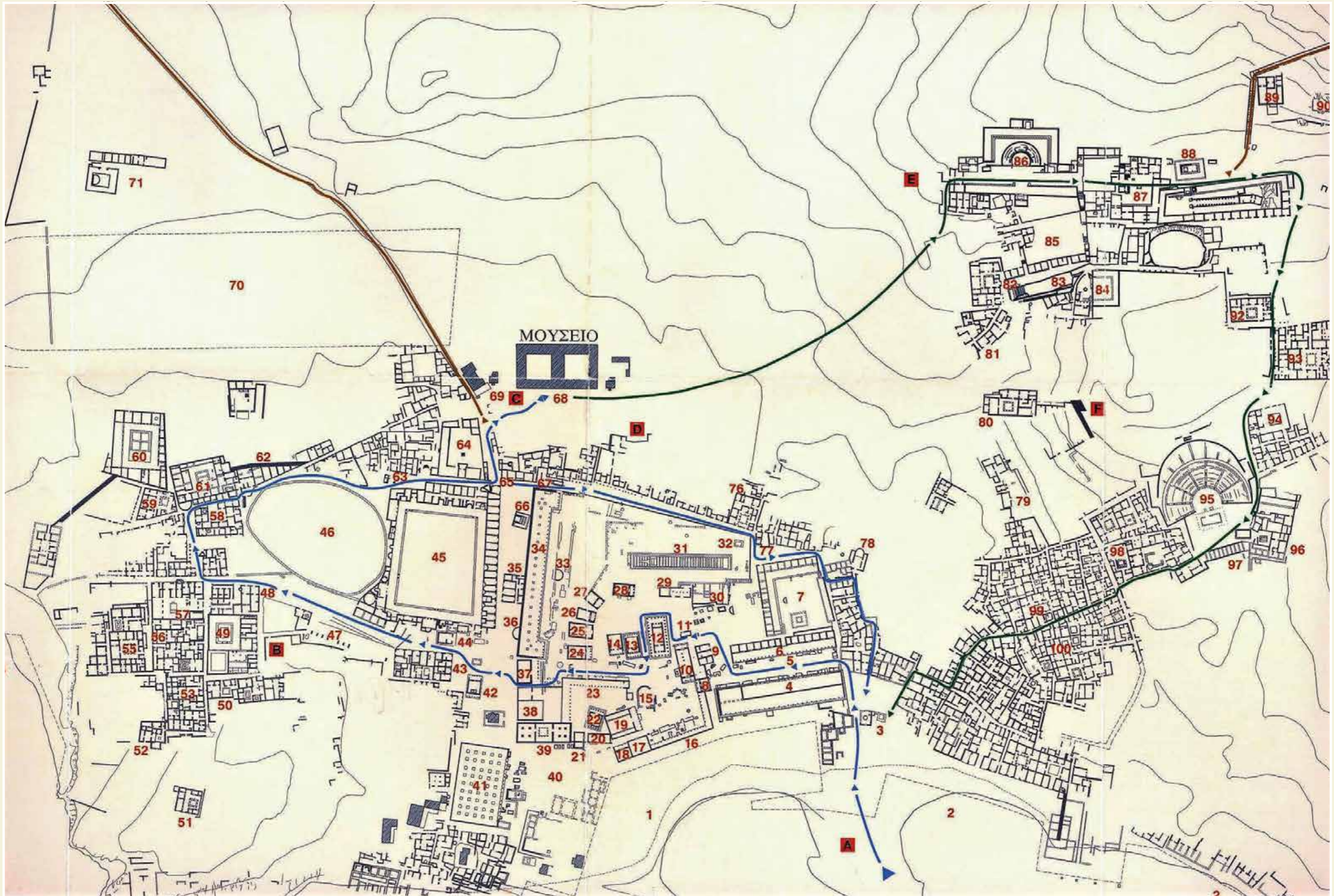

ΕΙΚ. 19

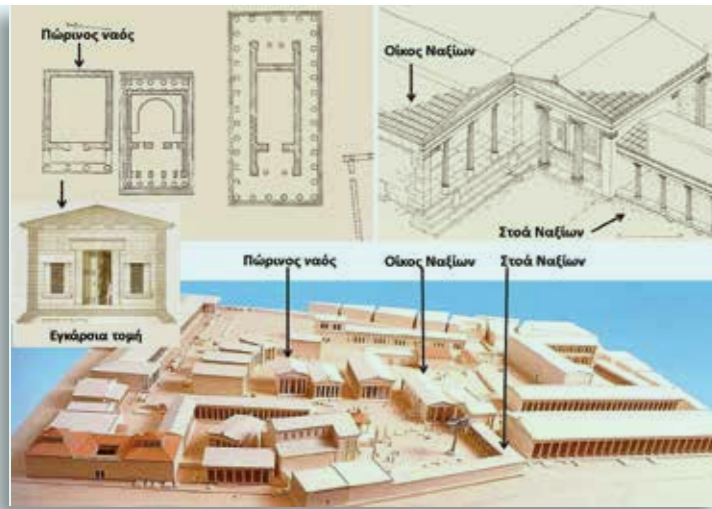

ΕΙΚ. 20

εικ.21

εικ.22

εικ.23

Όμως την ίδια εποχή ο τύραννος της Αθήνας **Πεισίστρατος**, θέλοντας να τονίσει την ιωνική καταγωγή των Αθηναίων και κατ' επέκταση τον πρωτεύοντα ρόλο της Αθήνας ανάμεσα στους Ίωνες, εκδήλωσε κι' αυτός ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη Δήλο, προοιωνίζοντας τη σταδιακή κυριαρχία της Αθήνας στο νησί. Κατά τη διάρκεια της αρχής του (545-527 π.Χ.) πραγματοποίησε "κάθαρση" στη Δήλο, απομάκρυνε δηλαδή τις ταφές που βρίσκονταν στην περιοχή την οποία μπορούσε να εποπτεύσει κανείς από το ιερό, καθαιρώντας το έτσι από το μiasma του θανάτου. Τότε κτίσθηκε και ο **Ναός του Απόλλωνος από πύρο** (εικ.21), υλικό που φαίνεται ότι ήλθε στη Δήλο από την Αθήνα, ώστε το κτίριο να θεωρείται και αυτό έργο του τυράννου. Ήταν ένας κανονικός πλέον πρόστυλος ναός, μέσα στον οποίο βρισκόταν το λατρευτικό άγαλμα του Απόλλωνος από ξύλο, χρυσό και πιθανώς ελεφαντόδοντο, που φιλοτέχνησαν περί τα μέσα του 6ου π.Χ. αιώνα οι Τεκταίος και Αγγελίων. Το έργο ήταν ένα σύνταγμα πολλών μορφών, όπως το βλέπουμε να εικονίζεται σε σφραγίσματα και ανάγλυφα της Ελληνιστικής εποχής από το νησί (εικ.22). Ο θεός στεκόταν κατά μέτωπο, γυμνός, με πόλο στο κεφάλι και με μικρές μορφές των τριών Χαρίτων στο δεξί χέρι και το τόξο με τα βέλη στο αριστερό, που δήλωναν τις ιδιότητές του ως ευεργέτη αφενός και τιμωρού αφετέρου. Στα πόδια του δύο σφίγγες στήριζαν ανά μία Νέμεση με τον τροχό της τύχης στο χέρι. Στις δυο πλευρές του κεφαλιού πετούσαν προς το θεό ο Ερμής και η Νίκη.

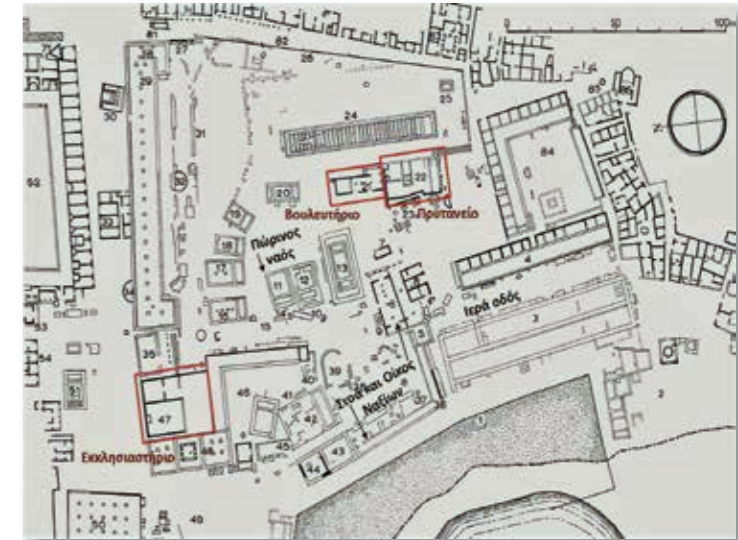
Ανάθημα πιθανώς του ίδιου το Πεισιστράτου ή των γιών του στη Δήλο είναι και το αθηναϊκής τεχνοτροπίας ζεύγος δύο ιππέων, που μοιάζουν να παρίσταναν τους Διοσκούρους, με πιθανό υπαινιγμό στα παιδιά του Πεισιστράτου Ιππία και Ίππαρχο. Χαρακτηριστικό πάντως των συνθηκών που επικρατούσαν στο νησί κατά το τέλος του 6ου π.Χ. αιώνα είναι το σύνταγμα έξι αγαλμάτων των θεοτήτων της Δήλου (εικ.23), στο οποίο είναι σαφής η μείξη νησιωτικών και αττικών τεχνοτροπικών στοιχείων.

Τα **κλασικά χρόνια** (5ος-4ος αι. π.Χ.) σφραγίσθηκαν για τη Δήλο με την ουσιαστική εγκατάσταση των Αθηναίων στο νησί. Όταν το 478 π.Χ. η Αθήνα δημιούργησε τη Συμμαχία των Ελληνικών πόλεων εναντίον της Περσικής απειλής, επέλεξε, ως κατ' εξοχήν ιωνική δύναμη τη Δήλο ως έδρα της Συμμαχίας. Στον ίδιο τον Απόλλωνα ανατέθηκε συμβολικά να φυλάσσει το κοινό ταμείο της Συμμαχίας στο ναό του. Μοιραία η δι-

οίκηση του ιερού πέρασε στους Αθηναίους. Ένα σώμα Αθηναίων λειτουργών που ονομάζονταν **Αμφικτύονες** ασκούσε τη διοίκηση του ιερού, βοηθούμενο από ντόπιους υφιστάμενους που ονομάζονταν **νεωκόροι**.

Η πόλη των Δηλίων διατήρησε βέβαια τυπικά, όπως όλες οι πόλεις της συμμαχίας, την ανεξαρτησία της, εκλέγοντας τους άρχοντές της και εκδίδοντας τα ψηφίσματά της. Σώζονται τα λείψανα του **Βουλευτηρίου** της πόλης, που χρονολογούνται στον 6ο ήδη π.Χ. αι., του **Εκκλησιαστηρίου**, του οποίου η πρώτη φάση ανάγεται στις αρχές του 5ου αι., και του **Πρυτανείου** από τις αρχές του 4ου αι. (εικ.24). Η αριστερή αίθουσα στο βάθος του Πρυτανείου περιείχε το βωμό της Εστίας, ενώ στον προθάλαμό της υπήρχε χώρος για τα αρχεία της πόλης. Η δεξιά αίθουσα ήταν το εστιατόριο για τους πρυτάνεις (εικ.25). Πάντως η διοίκηση του ιερού ήταν στην ουσία σε αθηναϊκά χέρια. Η σταδιακή συγκέντρωση της εξουσίας στην Αθήνα φαίνεται και από την απόφαση του Περικλή το 454 π.Χ. να μεταφέρει το Κοινό Ταμείο της Συμμαχίας από τη Δήλο στην Ακρόπολη.

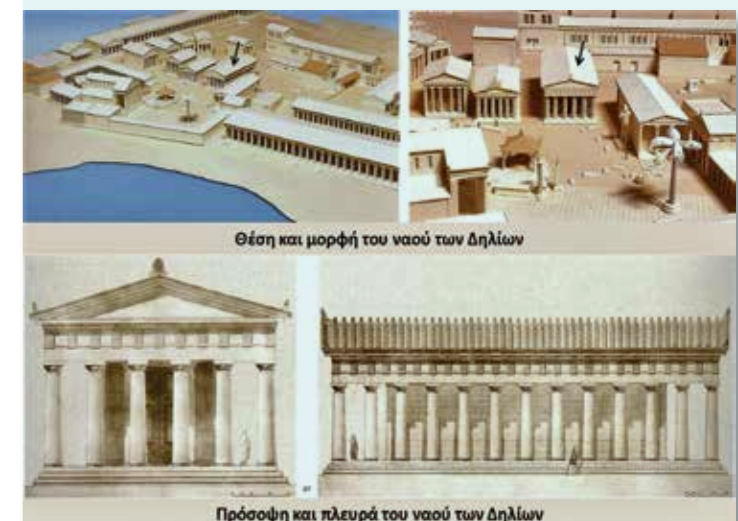
Την εποχή αυτή χαρακτηρίζουν δύο από τα τρία κεντρικά οικοδομήματα του ιερού. Το ένα είναι ο **ναός των Δηλίων ή μεγάλος ναός** (εικ.26), ένα οικοδόμημα το οποίο άρχισε να ανεγείρεται λίγο μετά την ίδρυση της Συμμαχίας, περί το 475 π.Χ., ως προσφορά όλων των συμμάχων στο θεό εγγυητή της. Το σχέδιο ήταν ενός δωρικού περίπτερου ναού μήκους 30 περ. μ. Η ανέγερση έφθασε τότε μέχρι και το διάζωμα (τριγλύφους και μετόπες). Ύστερα όμως από τη μεταφορά του Ταμείου στην Αθήνα, ο θεός της Δήλου απώλεσε την ευθύνη της φύλαξής του και οι εργασίες σταμάτησαν. Το εργοτάξιο έμεινε για πολύ καιρό χωρίς συνέχεια και οι εργασίες ξανάρχισαν μόνον όταν η Δήλος απέκτησε το 313 π.Χ. την ανεξαρτησία της. Όμως ο ναός δεν τελείωσε ποτέ, όπως δείχνουν οι αρράβδωτοι κίονες της περιστασης και αλλά στοιχεία. Τον 3ο π.Χ. αιώνα οι επιγραφές μας πληροφορούν ότι στον πρόδρομο του ναού στεγάσθηκε πλήθος πολυτίμων αφιερωμάτων.

εικ.24

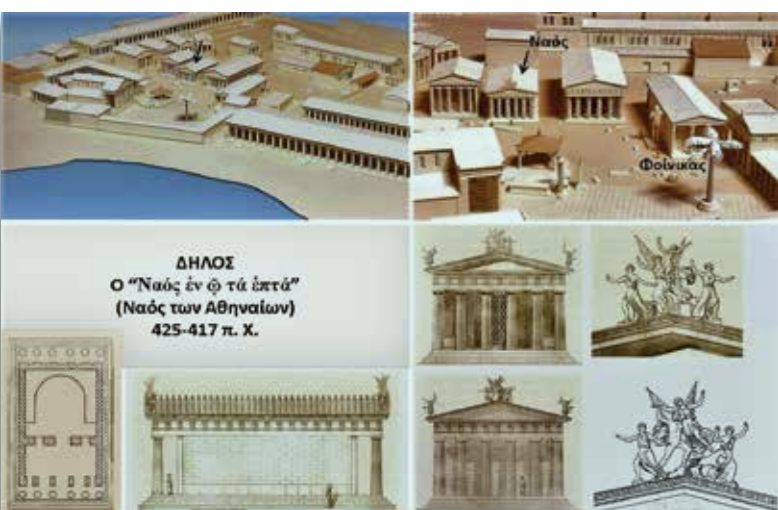

εικ.25

εικ.26

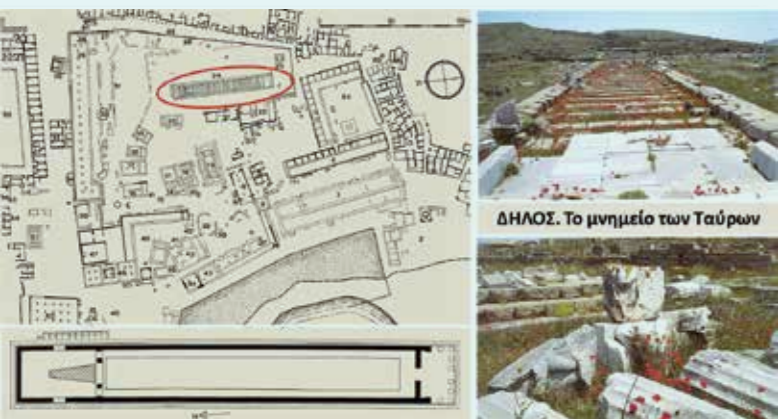

ΕΙΚ.27

ΕΙΚ.28

ΕΙΚ.29

Το δεύτερο κεντρικό οικοδόμημα της περιόδου είναι ο **Ναός εν ᾧ τὰ ἑπτὰ** κατά τις επιγραφές, ή **Ναός των Αθηναίων** (ΕΙΚ.27). Το κτίριο αυτό, ένας δωρικός αμφιπρόστυλος ναός, με υλικό το πεντελικό μάρμαρο, ήταν μια καθαρά αθηναϊκή δημιουργία των χρόνων της Ειρήνης του Νικία (421 π.Χ.) και είναι πιθανό ότι εγκαινιάστηκε από τον ίδιο το Νικία το 417 π.Χ. Κατά το έτος εκείνο ο στρατηγός ηγήθηκε της αθηναϊκής θεωρίας στη Δήλο, έξευξε τη Ρήνεια με το νησί με μια γέφυρα από πλοία, πάνω στην οποία μετέφερε από τη Ρήνεια στη Δήλο τα εκατό βόδια της θυσίας και αφιέρωσε ένα μνημειώδη χάλκινο φοινίκα στην περιοχή της Στοάς των Ναξίων στην είσοδο του ιερού. Ο ναός είναι πιθανό ότι σχεδιάστηκε από τον **Καλλικράτη**, όπως εκτός από άλλα στοιχεία δείχνουν κυρίως το αμφιπρόστυλο σχήμα και η δικλινής οροφή, που θυμίζουν τα ανάλογα στοιχεία στο ναό της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη, έργο του Καλλικράτη. Το αρχαίο όνομα του ναού, **εν ᾧ τὰ ἑπτὰ**, οφείλεται σε επτά αγάλματα, ασφαλώς του Απόλλωνα και των σχετιζόμενων με αυτόν θεών, τα οποία βρίσκονταν επάνω στην πεταλόσχημη βάση που καταλάμβανε όλο το βάθος του σηκού. Τα κεντρικά **ακρωτήρια** του ναού εκτείνονταν δυναμικά στον ελεύθερο χώρο και απεικόνιζαν στην πρόσοψη την αρπαγή του Κεφάλου από την Ηώς και στην πίσω πλευρά την αρπαγή της Ωρείθυιας, κόρης του Ερεχθέα από τον Βορέα (ΕΙΚ.28). Από το δεύτερο αυτό σύμπλεγμα σώζονται αρκετά τεμάχια, τα οποία δείχνουν την υψηλή τέχνη του πλούσιου ρυθμού στην πλαστική κατά τον ύστερο 5ο π.Χ. αιώνα.

Την αθηναϊκή κυριαρχία όμως στη Δήλο στα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου χαρακτηρίζουν και άλλες ενέργειες. Το 426 π.Χ. πραγματοποιήθηκε από τους Αθηναίους η **δεύτερη κάθαρση** της Δήλου, αυτή τη φορά με απομάκρυνση όλων των ταφών από ολόκληρο το νησί και απόθεση των περιεχομένων τους σε μεγάλο βόθρο στη Ρήνεια. Και με πρόφαση την άποψη ότι και οι κάτοικοι της Δήλου είχαν μianθεί από τις ταφές, στην πραγματικότητα όμως κυρίως επειδή οι Δήλιοι είχαν κρυφές συνεννοήσεις με τους Σπαρτιάτες, οι Αθηναίοι εξόρισαν το 422 π.Χ. όλους τους ντόπιους κατοίκους από το νησί, οι οποίοι κατέληξαν στο Αδραμύττιο της Μ. Ασίας μετά από πρόσκληση του σατράπη της περιοχής Φαρνάκη. Πολλοί απ' αυτούς σφάχτηκαν όμως από τους Πέρσες. Οι Αθηναίοι τον επόμενο χρόνο επέτρεψαν στους υπόλοιπους να γυρίσουν ύστερα από χρυσό των Δελφών.

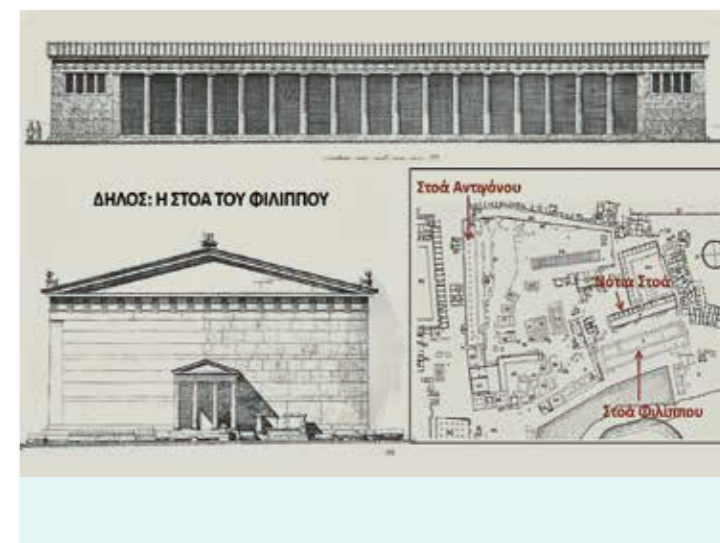
Όμως ήδη περισσότεροι Αθηναίοι είχαν εγκατασταθεί στο νησί. Τα λιγοστά αναθήματα που σώθηκαν από την εποχή αυτή στη Δήλο δείχνουν ότι το ιερό είχε χάσει μεγάλο μέρος της αίγλης του.

Από το **403 μέχρι το 394 π.Χ.** οι Δήλιοι απόλαυσαν κάποια ανεξαρτησία, αλλά με την ίδρυση της δεύτερης Αθηναϊκής Συμμαχίας τα πράγματα επανήλθαν στο προηγούμενο καθεστώς. Τώρα όμως το σώμα των Αμφικτυόνων που διοικούσε το ιερό είχε μια πιο δημοκρατική σύνθεση, με μέλη που προέρχονταν και από άλλες πόλεις της Συμμαχίας.

Στο πλαίσιο των ανταγωνισμών των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου ιδρύθηκε στο τέλος του 314 π.Χ. το **Κοινό των Νησιωτών** με έδρα τη Δήλο, αποδίδοντας στο νησί την ανεξαρτησία του. Όμως η εξάρτηση του Κοινού από τους Μακεδόνες ηγεμόνες περιόριζε αυτή την ανεξαρτησία. Οι γιορτές που δημιουργήθηκαν αυτή την εποχή όπως τα *Πτολεμαία*, τα *Φιλαδέλφεια*, τα *Φιλεταίρεια* και τα *Αττάλεια* δείχνουν αυτή την επίδραση, που όμως δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι σήμαινε μακεδονική κηδεμονία.

Την εποχή αυτή κτίζονται στο ιερό πολλά και σημαντικά οικοδομήματα. Χαρακτηριστικότερα είναι: Το **Μνημείο των Ταύρων** (ΕΙΚ.29, σελ. 14), ένα 69,50 μ. μακρό κτίριο, που στέγασε πολεμικό πλοίο που ανέθεσε στον Απόλλωνα Μακεδόνας ηγεμών κατά πάσαν πιθανότητα, μετά από νίκη του λίγο πριν το 300 π.Χ. – Τρία άλλα οικοδομήματα είναι η **Νότια Στοά** και η **Στοά του Φιλίππου** (ΕΙΚ.30), από τα μέσα και το τέλος του 3ου π.Χ. αι., καθώς και η **Στοά του Αντιγόνου** (Γονατά), από το τρίτο τέταρτο του αιώνα. Μπροστά στα λείψανα της στοάς του Φιλίππου σώζεται σήμερα το επιστύλιο της δωρικής κιονοστοιχίας της με την επιγραφή *Βασιλεύς Μακεδόνων Φίλιππος βασιλέως Δημητρίου Απόλλωνι*. Και τα τρία μνημεία χαρακτηρίζουν τη μακεδονική παρουσία στο νησί. – Σ' αυτά τα χρόνια κτίστηκαν επίσης ιερά (ΕΙΚ.31), όπως ένας ναός της **Αφροδίτης**, η τελευταία φάση του **ναού της Αρτεμης**, το **Κύνθιο** (ιερό του Κυνθίου Διός και της Κυνθίας Αθηνάς), όπως και το **Ασκληπιείο** στον κόλπο Φουρνί νοτιότερα του ιερού του Απόλλωνος.

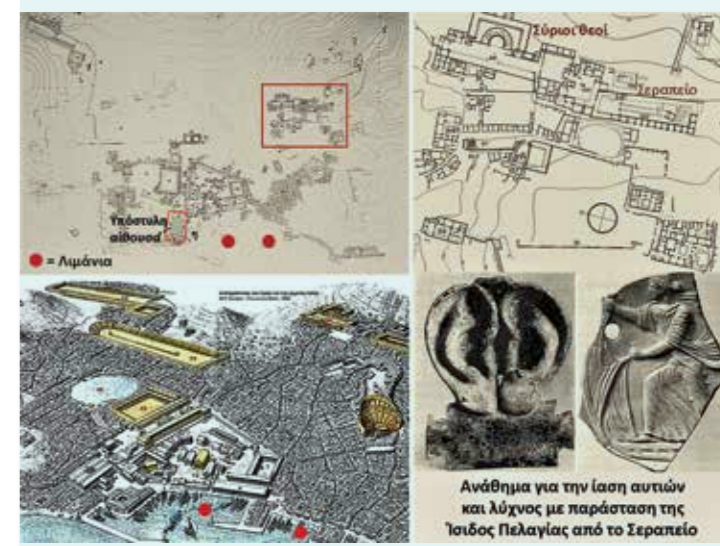
Από τα χρόνια όμως αυτά άρχισε να αυξάνεται η παρουσία ξένων εμπόρων στο νησί, η οποία έφερε μαζί της την ίδρυση ιερών ανατολικών λατρειών στη Δήλο (ΕΙΚ.32), όπως τα δύο **Σεραπεία**, και το ιερό των **Συρίων θεών**, Αταργάτιδος και Αδάδ. – Η οικονομική δραστηριότητα

ΕΙΚ.30

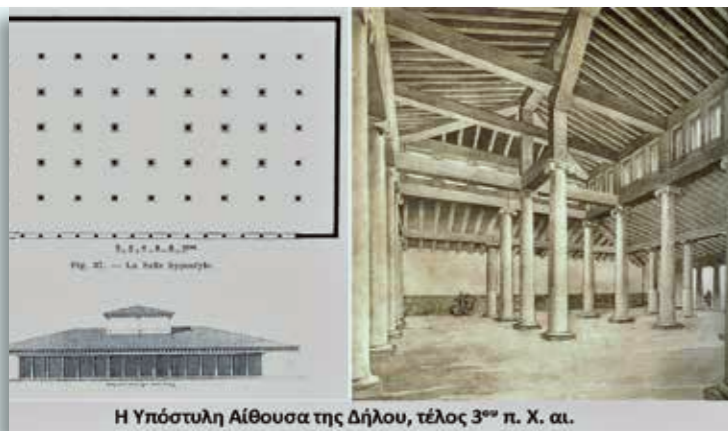

ΕΙΚ.31

ΕΙΚ.32

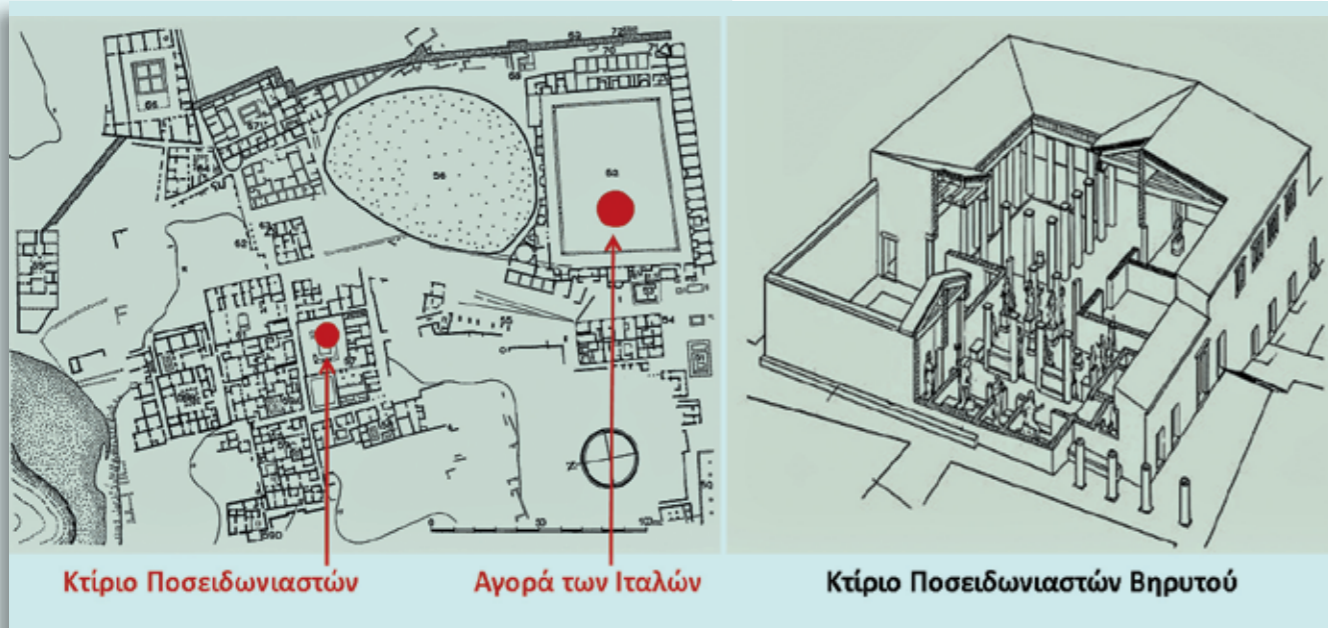

ΕΙΚ.33

ΕΙΚ.34

ΕΙΚ.35

τα που αναπτύχθηκε οδήγησε στην ανέγερση εμπορικών κτιρίων, όπως η Υπόστυλη Αίθουσα και στη διαμόρφωση των λιμανιών του νησιού. Η **Υπόστυλη Αίθουσα (εικ.33)**, μεγέθους 56,5 X 34,5 μ., με 44 εσωτερικούς κίονες και πρόσφη δωρική χρησίμευε πιθανώς ως εμπορικό χρηματιστήριο δίπλα στο λιμάνι και ίσως αργότερα και για εστίαση των πολιτών κατά την εορτή των *Ποσειδίων*.

Στα ίδια χρόνια η κατοίκηση στη Δήλο πήρε τη μορφή πόλης με την ανάπτυξη της **συνοικίας του θεάτρου (εικ.34)** στα νότια του ιερού. Παράλληλα δημιουργήθηκαν οι χώροι αναψυχής και άθλησης, θέατρο, γυμνάσιο και στάδιο, που χαρακτηρίζουν γενικά τις ελληνικές πόλεις. Το **θέατρο** κατασκευάστηκε προοδευτικά μέσα στον 3ο π.Χ. αι. και είχε χωρητικότητα 5.500 θεατών.

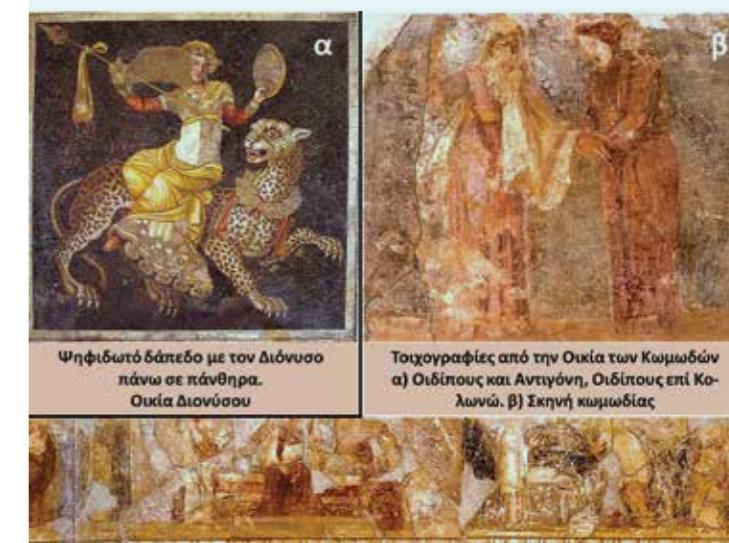
Η Δήλος γύρω στο 250 π.Χ. αριθμούσε περί τους 1.200 άνδρες πολίτες και συνολικά με γυναίκες, παιδιά και δούλους είχε πληθυσμό κάτι λιγότερο από 10.000 άτομα. Από τις επιγραφές γνωρίζουμε ότι το ιερό είχε και έγγεια περιουσία, αγροκτήματα στην ίδια τη Δήλο και τη Ρήνεια, τα οποία νοίκιαζε. Για ένα από αυτά έχουμε την πληροφορία ότι περιείχε 1978 ρίζες αμπελιού και 91 συκίες. Τα κέρδη όμως από αυτά δεν φαίνεται να ήταν μεγάλα. Απέφεραν ετησίως από 21 μέχρι 1.113 δραχμές, τη στιγμή που ο ετήσιος μισθός των υπαλλήλων του ιερού ήταν 120 δραχμές.

Νέα μεγάλη ακμή μετά την παλιά θρησκευτι-

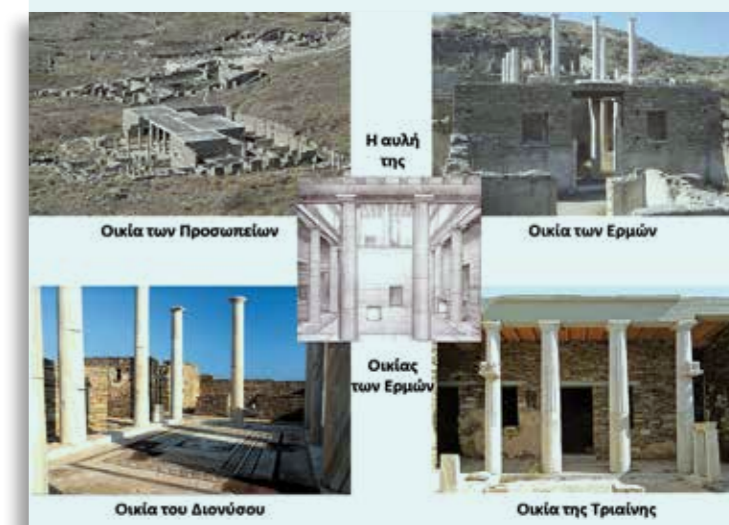
κή και πολιτική δόξα περίμενε τη Δήλο, αυτή τη φορά όμως ακμή οικονομική και πληθυσμιακή, όταν οι Ρωμαίοι, μετά τη νίκη τους το 167 π.Χ. επί των Μακεδόνων, κυριάρχησαν στην Ελλάδα. Το 166 π.Χ. η Σύγκλητος κήρυξε το λιμάνι της Δήλου ελεύθερο στο εμπόριο με ατέλεια στις συναλλαγές (αδασμολόγητη κίνηση αγαθών) και παραχώρησε το νησί στους Αθηναίους. Η ενέργεια απέβλεπε στο κτύπημα του εμπορίου της Ρόδου, που ήταν τότε ανταγωνιστής της Ρώμης. Οι Δήλιοι διώχτηκαν για μια ακόμη φορά από το νησί τους και Αθηναίοι άποικοι εγκαταστάθηκαν στη Δήλο. Αλλά ο πληθυσμός της Δήλου αυξήθηκε τώρα δραματικά, λόγω της νέας κεντρικής θέσης της στο διαμετακομιστικό εμπόριο με τους ξένους, Ιταλούς, Αιγύπτιους, Σύρους, Φοίνικες, Παλαιστίνιους και Ρωμαίους, οι οποίοι έρχονταν στη Δήλο, δημιουργώντας μια κοσμοπολίτικη κοινωνία. Πολλοί απ' αυτούς οργανώνονταν σε θρησκευτικούς θιάσους, κτίζοντας τις δικές τους εστίες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η **Αγορά των Ιταλών (εικ.35, σελ.16)** και το **Ίδρυμα των Ποσειδωνιαστών της Βηρυτού (τὸ κοινὸν τῶν ἐν Δήλῳ Ποσειδωνιαστῶν ἐμπόρων καὶ ναυκλήρων καὶ ἐγδοχέων)**, οι οποίοι τελούσαν υπό την προστασία του Σύριου Ποσειδώνα. – Ο πληθυσμός της Δήλου έφθασε την εποχή αυτή τις 25.000. – Η πόλη απλώθηκε με διάφορες συνοικίες σε μεγάλη έκταση γύρω από το ιερό καταλαμβάνοντας ουσιαστικά όλο το βορειοδυτικό μέρος του νησιού. Τα σπίτια της ήταν ιδιαίτερα πλούσια και μας δίνουν πολλά στοιχεία για την ιδιωτική ζωή των κατοίκων του νησιού αλλά και γενικότερα των Ελλήνων αυτή την εποχή (εικ.36). Μπορούσαν να φθάνουν τους τρεις ορόφους και ήταν διακοσμημένα με τοιχογραφίες και ψηφιδωτά δάπεδα, που αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της ζωγραφικής τέχνης της εποχής (εικ.37). Κεντρικός χώρος ήταν η αυλή με χρήση κίωνων – ανάλογα με το χώρο και το προσαρμοσμένο σ' αυτόν σχέδιο (εικ.38) – και γύρω από την αυλή αναπτύσσονταν ο οίκος (χώρος συγκέντρωσης της οικογένειας), ο ανδρών (χώρος συμποσίου των ανδρών) και βοηθητικοί χώροι, ενώ στον όροφο στεγαζόταν ο γυναικωνίτης. Παραδείγματα τέτοιων σπιτιών στο δρόμο για το θέατρο είναι η οικία του Διονύσου και η οικία της Τριαίνης (τα ονόματα έχουν δοθεί συμβατικά από τις παραστάσεις των σωζομένων ψηφιδωτών δαπέδων).

ΕΙΚ.36

ΕΙΚ.37

ΕΙΚ.38

εικ.39

εικ.40

Τα έργα γλυπτικής της εποχής (εικ.39), καθώς και τα κοσμήματα από τα χρόνια αυτά (εικ.40) που έχουν βρεθεί στο νησί και εκτίθενται σήμερα στο μουσείο του, αλλά ακόμα και τα πλούσια σκεύη εξυπηρέτησης καθημερινών αναγκών (εικ.41, σελ.19) αντικατοπτρίζουν την ακμή της ελληνοιστικής πόλης της Δήλου και τον πλούτο της.

Η ακμή αυτή της Δήλου έμελλε όμως να σβήσει γρήγορα μέσα στον 1ο π.Χ. αιώνα. Το 88 π.Χ. ο βασιλιάς του Πόντου Μιθριδάτης κατά τον πόλεμο με τους Ρωμαίους κατέλαβε τη Δήλο και τη λεηλάτησε. Στη συνέχεια του ίδιου πολέμου ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας αποκατέστησε για λίγο την τάξη στο νησί, όμως το 69 π.Χ. πειρατές σύμμαχοι του Μιθριδάτη αποτελείωσαν με νέα λεηλασία την τόσο ζωντανή πόλη που είχε αναπτυχθεί στη Δήλο. Πάντως δεν ήταν μόνο οι σφοδρές λεηλασίες που απέτρεψαν την ανάκαμψη της ζωής στη Δήλο. Ήταν, ίσως περισσότερο η ανάπτυξη των εμπορικών λιμανιών στην ίδια την Ιταλία, η οποία στέρθηκε το νησί από τη σημασία που είχε ως τότε ως διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Όπωςδήποτε μια μικρή κοινότητα συνέχισε να κατοικεί τη Δήλο μέχρι και τον 6ο μ.Χ. αιώνα.

Αναφορά μνημείων του περιπάτου στο κείμενο (με τον αριθμό που εμφανίζονται στο σχετικό χάρτη)

- Αρ. 99: Οικία Διονύσου, σ. 17-18
- Αρ. 98: Οικία Τριάνης, σ. 17-18
- Αρ. 95: Θέατρο, σ. 16
- Αρ. 5: Ιερή Οδός, σ. 7-15
- Αρ. 4: Στοά Φιλίππου, σ. 15
- Αρ. 6: Νότια Στοά, σ. 15
- Αρ. 10: Οίκος Ναξίων, σ. 6-7
- Αρ. 12: Ναός των Δηλίων, σ. 13
- Αρ. 13: Ναός των Αθηναίων
(*Ναός εν ᾧ τά ἐπτά*), σ. 14
- Αρ. 14: Πώρινος ναός, σ. 12
- Αρ. 44: Λητών, σ. 7-8
- Αρ. 47: Άνδρω των λεόντων
(εκμαγεία, πρωτότυπα στο μουσείο),
σ. 7-8
- Αρ. 46: Λίμνη με τον φοίνικα, σ. 4-7
- Αρ. 49: Ίδρυμα Ποσειδωνιαστών, σ. 16-17
- Αρ. 66: Μινώα κρήνη, σ. 4
- Αρ. 68: Μουσείο, σ. 8, 9, 12, 14, 18, 19

εικ.41

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

Δ Ι Α Ζ Ω Μ Α